

gazdaság és társadalom

TSUNEO MORITA

A puha társadalmi-gazdasági rend a szocialista gazdaságban

A szocialista gazdaság problémáit tárgyalva gyakran pontatlanul használjuk a gazdasági elméletek fogalmait. Így például ritkán különböztetjük meg pontosan a gazdasági mechanizmust a gazdasági rendszertől, vagy a gazdaságirányítástól. Másik példa a gazdasági teljesítmény kérdése. Esetenként a gazdasági tevékenység eredményét, máskor a gazdasági mechanizmus működését értjük alatta. A gazdaságirányítás, a gazdaságpolitika és gazdasági tervezés világos elhatárolására szintén ritkán kerül sor. Ezen kérdéseken túl még más kérdések sem tisztáztak a tradicionális szocialista gazdaságokban a gazdasági reformok kritériumait illetően. Mi a tradicionális szocialista gazdaságban a reform: a gazdaságirányítás decentralizálása, vagy a piaci koordináció bevezetése? Bár az elemzések adottnak tételezik fel a válaszokat, valójában azonban senki sem adott még azokra egyértelmű feleletet. Ezért hasznos lehet megkísérelni pontos definíciók és olyan kritériumok meghatározását, amelyek révén megítélhetjük a szocialista gazdaságokban lejátszódó folyamatokat.

Gazdasági mechanizmus, gazdaságirányítás, gazdasági rendszer

E három fogalom közül a magam részéről a „gazdasági rendszert” használnám a legszélesebb értelemben. Gazdaságirányítás alatt makroökonómiai értelemben a gazdaság azon felső struktúráját értjük, amely a Tervhivatal által előírt irányoknak megfelelően, illetve egyéb kormányzervek ellenőrzése mellett irányítja a mikrogazdasági egységeket. A gazdasági mechanizmus a koordinatív gazdasági jelzéseket továbbító csatornákat és a gazdálkodó egységeknek a jelzésekre adott válaszolási módját jelenti. A gazdasági rendszer a két fogalom szintetikus egysége. Mindezeket

figyelembe véve a következő meghatározások minden további magyarázat nélkül értelmezhetők:

1. Definíció: A gazdasági mechanizmus egyrészt azon gazdasági jelzések csatornáinak a struktúrája, amely jelzéseket nemcsak a központi szervek, hanem maguk a gazdasági egységek is kibocsátanak, másrészt pedig a gazdasági egységek válaszolási módja ezekre a jelzésekre. Gazdasági jelzés alatt kétféle jelzést értünk: egyrészt a mennyiségi jelzéseket, amelyek fizikai egységekben kifejezett nem árjellegű információkból állnak, illetve értékjelzéseket, amelyek ár- vagy értékarány formában hordoznak információkat.

Újabb munkáiban Kornai¹ a gazdasági egységek közti erőforrás-allokációs mechanizmusokat elemezve gyakran szembeállítja a piaci koordinációs mechanizmusokat a bürokratikus koordinációs mechanizmusokkal². Ezt a két fogalmat szintén igyekszem világosan meghatározni:

2. Definíció: A „piaci koordinációs mechanizmust” olyan gazdasági mechanizmus esetében használjuk, amikor az érték típusú jelzések hatékonyan működnek a gazdasági egységek viselkedését szabályozva. Ugyanakkor a „bürokratikus koordinációs mechanizmust” olyan gazdasági mechanizmussal azonos fogalomként tekintjük, amikor a mennyiségi jelzések szabályozzák hatékonyan a gazdasági egység viselkedését.

3. Definíció: „Gazdaságirányítás” makroökonómiai értelemben a kormány összes olyan tevékenysége, amely a gazdasági mechanizmusba beépített egyeztető módszerek fenntartását és/vagy felülvizsgálatát végzi.

A 3. definícióban a kormányzat azon tevékenysége, amely jelentős gazdasági struktúraátalakítás érdekében hosszú távú tervezői tevékenységet jelent, nem szerepel. Ez azt jelenti, hogy a gazdaságirányítás fogalmát szűk értelemben csak a rövid távú, rutin jellegű irányító tevékenység értelmében használom, amely irányítás a „hétköznapi” koordinációs tevékenységgel azonosítható.

4. Definíció: A kormány a gazdaságirányítás területén kifejtett tevékenységei közül az operatív gazdasági jelzéseket gazdasági szabályozóknak nevezzük.

A gazdasági szabályozók kulcsszerepet töltenek be a szocialista gazdaságok gazdaságirányításán belül, és a hagyományos szocializmus ideálja szerint a népgazdaság tudatos kontrollját fejezik ki.

5. Definíció: A gazdasági mechanizmus, a gazdaságirányítás és a gazdasági struktúra egész rendszerét együttesen gazdasági rendszernek nevezzük.

A gazdasági rendszer meghatározásában a termelési eszközök tulajdonviszonyait adottnak tekintem. Ezek szerint, az ortodox marxista elmélettől eltérően, a gazdasági rendszer meghatározásába nem foglalom bele a tulajdonlás módját, nem mintha úgy vélném, hogy ez a tényező elhanyagolható lenne, hanem mert első megközelítésben ez egyszerűsíti az elemzést.

A következőkben néhány tételt szeretnék megfogalmazni a kelet-európai reformokra vonatkozóan.

1. Tétel: A kelet-európai gazdasági reformok általános célja, hogy felülvizsgálják és/vagy megváltoztassák a gazdasági jelzések csatornáit, és hogy fokozzák a gazdasági egységek érzékenységét a gazdasági jelzésekre. Egyes esetekben alapvető változásokat igyekeznek bevezetni a gazdaságirányítás területén is.

2. Tétel: Amikor a gazdasági szabályozók mennyiségi formában jutnak el a gazdasági egységekhez, a gazdaságirányítás ezen típusát utasításos típusúnak nevezzük. A gazdasági egységek az utasításos típusú gazdaságirányítás esetében hozzászoktak a mennyiségi alkalmazkodáshoz és igen gyengén reagálnak az árjelzésekre. A gazdasági rendszer tehát szintén utasításos típusú. Másrészt viszont, amikor a gazdasági szabályozókat értékformában, általános utasításként juttatják el a gazda-

sági egységekhez, a gazdaságirányítást parametrikusnak nevezhetjük. A hagyományos szocialista gazdaságok gazdasági rendszere mindig e két véglet között helyezkedik el, és a rendszereket a szabályozók keveredési aránya szerint osztályozhatjuk.

A magyar gazdasági reform azt a célt tűzte maga elé, hogy parametrikus gazdaságirányítást hozzon létre. Sikere azon múlik, hogy milyen mértékben képesek reprodukálni a piaci koordinatív mechanizmust anélkül, hogy az állami vállalatok tulajdonviszonyát megváltoztatnák. Mindenesetre a magyar reformot az 1. tételben megfogalmazottak alapján mégis reformnak nevezhetjük, mivel az a gazdaságirányítás bürokratikus rendszerének átalakítására irányul.

3. Tétel: *A magyar gazdasági reform célja, hogy növelje a gazdasági egységek reagálását az érték típusú jelzésekre, és ennek érdekében átalakítja a kormányzat lebontásos, nem ár típusú, mennyiségi jelzéseket használó gazdaságirányítási módszereit indikatív, ár- és érték típusú jelzéseket alkalmazó gazdaságirányítási módszerré. Ennek megfelelően a magyar reformot azzal jellemezhetjük, hogy a bürokratikus koordinációs mechanizmusoktól a piaci koordinációs mechanizmusok felé halad.*

Teljesítmény és eredmény

Hogyan mérhetjük a gazdasági reformok eredményeit? Gyakran a gazdasági reformok eredményeit a nemzeti jövedelem növekedési ütemével, vagy a külföldi adósságok növekedésével vagy csökkenésével minősítjük, még ha ezek rövid távú változások is. Ebben az értelemben gyakran beszélünk a gazdasági teljesítmény növekedéséről. Kérdés azonban, hogy tekinthető-e a gazdasági reform olyan csodaszernek, amely azonnal eredményeket vált ki a makrogazdasági tevékenység szintjén? Kétséges, hogy a rövid távú gazdasági sikerek vagy kudarcok a gazdasági reformoknak tulajdoníthatók-e. Az eredmények vagy kudarcok gyakran rövid távú gazdaságpolitikák eredménye, míg a gazdasági reformok mindenekelőtt a gazdasági mechanizmus átalakítását célozzák, ami viszont társadalmi-gazdasági viselkedési normák megváltoztatását igényli.

Mindenekelőtt meg kell különböztetni a rövid távú gazdaságpolitikák hatását a gazdasági reformok eredményeitől, amelyeket csak hosszabb távon, évtizedek során lehet lemérni. Másodsorú, világossá kell tenni a különbséget a gazdasági egységek makrogazdasági és mikrogazdasági teljesítménye közt. Rövid távon nincs közvetlen kapcsolat e kétféle teljesítmény közt, egyszerűen azért, mert a teljesítmény makrogazdasági értelemben nem csak a gazdasági mechanizmustól, hanem a gazdasági körülményektől, olyan gazdasági feltételektől is függ, mint például az erőforrásokkal való ellátottság, az emberi erőforrások minősége, a technológiai erőforrások megléte és a külső feltételek.

6. Definíció: *Egy gazdasági rendszer makrogazdasági értelemben vett teljesítményét a gazdasági tevékenységek „eredményének” nevezzük.*

A makrogazdasági eredmények közt a termelési jelzőszámokat pozitív skálán mérjük, míg például a munkanélküliség jelzőszáma negatív skálán kerül értékelésre. Meghatározhatunk valamiféle összesített gazdasági eredményt is oly módon, hogy a nemzetgazdaság preferenciáinak megfelelően aggregáljuk a részeredményeket.

7. Definíció: *A gazdasági rendszer teljesítményét mikrogazdasági értelemben az egységek gazdasági viselkedéseit szabályozó normákkal határozhatjuk meg. Minél gyorsabb és érzékenyebb módon reagálnak a gazdasági egységek a koordináló jelzésekre, annál jobb teljesítményt nyújtanak.*

4. Tétel: *A gazdasági egységek teljesítményének javulása szükséges előfeltétele annak, hogy hosszabb távon a nemzetgazdasági szinten jobb eredmények születhessenek. Ugyanakkor ez nem elégséges feltétel, sőt egyáltalán nem biztos, hogy a jobb teljesítmény rövid távon jobb eredményeket hoz.*

5. Tétel: *Nincs egyértelmű megfelelés a jobb teljesítmények és a jobb eredmények közt, és ezért félrevezető a gazdasági reform hatékonyságát csakis a makrogazdasági eredmények skáláján mérni.*

A 4. és 5. tételek magyarázzák, hogy mi készteti a kormányzatot arra, hogy sürűn változtatgassa a gazdasági szabályozókat. A kormányok mindig azonnali és maximális eredményekre töreksenek, de a mechanizmusreform nem képes arra, hogy gyorsan jó eredményeket hozzon, sőt esetenként romolhat is a gazdasági eredmény. Amennyiben a kormányok nem képesek kivárni a gazdasági tevékenység természetes fellendülését, hajlanak arra, hogy a gazdasági mechanizmusba beavatkozzanak és hajlamosak arra is, hogy annak egyes részeit külön módosítsák. Ez azt is megmagyarázza, hogy a reformok gazdaságpolitikai intézkedései rendszerint miért nem olyan drasztikusak, mint ahogy előzetesen bejelentették.

Gazdaságirányítás, gazdaságpolitika és tervezés

Kornai is hangsúlyozza a különbséget a rövid vagy közép távú, meglehetősen szerény koordináló feladatokat megoldó gazdaságpolitika, valamint a nemzetgazdaság sokkal ambiciózusabb hosszú távú orientációs feladatait célul tűző gazdasági tervezés közt. A következőkben én is világosan kiemelem e különbözőségeket. Ennek érdekében további meghatározásokat és tételeket vezetek be:

8. Definíció: *A gazdaságpolitika a kormányzat gazdaságirányításának finomra hangolása a rövid távú célok, mint például a gazdasági konjunktúraciklusok, vagy a foglalkoztatás hullámzásainak stabilizálása érdekében, a gazdaságirányítás és gazdasági mechanizmus egyes elemeinek megszorítása, vagy éppen ellenkezőleg, liberalizálása révén.*

Igen nehéz megállapítani, hogy adott esetben a jó eredményhez a gazdasági reform, vagy pedig a kormányzat gazdasági manővereinek szerencsés kombinációja járult-e hozzá. Így például, amikor a magyar gazdaság nehézségeiről beszélünk, a reform ellenzői ezek okait a túlzásba vitt reformokban vélhetik megtalálni, míg a reformok támogatói a helytelen gazdasági manővereket hibáztathatják.

9. Definíció: *A gazdasági tervezés hosszú távú politikát jelent, amely átfogó és alapos változásokat kíván elérni a gazdasági szerkezetben, és ennek révén kíván jobb gazdasági körülményeket teremteni.*

Ebben az értelemben a gazdasági tervezés hozzájárulhat a gazdasági alapok, vagyis a gazdasági erőforrások megerősítéséhez, más oldalról a gazdasági mechanizmus reformja ezeknek a gazdasági erőforrásoknak a hatékonyabb hasznosítását segítheti elő. Természetesen mind a gazdasági tervezés, mind a gazdasági mechanizmus reformja kudarcot is vallhat. Míg azonban viszonylag könnyű megítélni a gazdasági tervezés kudarcát, vagy eredményességét, meglehetősen nehéz dolog a gazdasági mechanizmus reformjának hatékonyságát minősíteni, mivel az értékelés kritériumai és a kritériumokat mérő skála meglehetősen ellentmondásos. Ezért a következő lépésnek az értékelési kritériumok megvilágítását kell tekintenünk. Ezt a feladatot úgy végezhethetjük el, ha megértjük a hagyományos szocialista gazdaságok intézményi struktúráját.

Intézményesült struktúravonások

Mit jelent a hagyományos szocialista gazdaságokban a társadalmi-gazdasági rend és fegyelem felpuhulása? Bár *Kornai* ezt a fogalmat a puha költségvetési korlát és a paternalizmus kombinációjaként magyarázza, a következőkben a társadalmi-gazdasági fegyelem felpuhulását a *Kornai* által használt két fogalom, a puha költségvetési korlát és a paternalizmus közti *közvetítő fogalomként* fogom használni. Úgy vélem, szükség van bizonyos közvetítő fogalmakra és magyarázatokra, hogy összeköthessük a puha költségvetési korlátot, ami a paternalizmus egyik megnyilvánulását és magát a paternalizmust, mint az egész jelenség alapját. A fő közvetítő fogalom a társadalmi-gazdasági rend puhasága lehet, ami a hagyományos szocialista gazdaságokban az önfegyelem hiányát, a függőséget és az elnéző magatartást jelenti. Ezért először is megfogalmazom, hogy mit jelent a hagyományos szocialista gazdaságokban a paternalista intézményrendszer és másodsor, hogy mi a fegyelem felpuhulása. (Most tehát a puha költségvetési korlát fogalmát szűk értelemben fogom használni.)

A következőkben felsorolom a hagyományos szocialista gazdaságok intézményesült vonásait, mind társadalmi-makrogazdasági (MA) szempontból, mind társadalmi-mikrogazdasági (MI) szempontból.³

MA-1. A gazdasági erőforrások allokációjának és elosztásának intézményesült vonásai:

- A termékek döntő részét állami tulajdonú vállalatoknál állítják elő.
- Szinte minden termelő beruházást központi allokáció révén osztanak el.
- A termelő célú felhasználás és az inputjavak elosztása részben kiutalásos módszerrel történik.
- A magánvállalatok működésének köre szigorúan korlátozott, kevés tér marad a kisvállalkozások fejlődésének.
- Nincs munkanélküliség. Bár a munkaerőmozgás korlátozása nem elengedhetetlen sajátossága a rendszernek, időről időre felmerül ez a javaslat, mint a társadalmi munkaerőforrás ésszerű allokálása.

MA-2. Intézményesült vonások a jövedelemelosztás és újraelosztás szférájában:

- A létbiztonságot az állam a minimumbérrel garantálja.
- A béremelkedés felső határát is szigorúan ellenőrzik a bér-infláció közben tartása érdekében.
- A bérkülönbségeket csak addig engedik meg, amíg e különbözőségek megmagyarázhatók a munkavégzés arányában történő bérezés alapelveivel.
- A vállalati profit nagy részét az állam koncentrálja. Az értékcsökkenési alapot szintén központosítja az állam annak érdekében, hogy ezáltal ellenőrizze a berendezések megújítását.

MA-3. Intézményesült jellegzetességek az árak és a piac területén:

- A szocialista gazdaságok többségében az árakat az állam szabja meg, akár termelőeszközökről vagy fogyasztási cikkekről van szó.
- Az árak rendszerint eltérnek az értékarányoktól, az ártámogatások és forgalmi adók rendszerével tudatosan beavatkoznak az árak alakulásába. Mivel azonban képtelenség az összes árat rendszeresen az értékkel összevetni, ezért az úgynevezett tudatos beavatkozások gyakran önkényes rutinintézkedésekké fajulnak. Végül pedig az árképzés áralku kérdésévé válik.

- Azon feltételezés alapján, hogy minél nagyobbak a vállalatok, annál közelebb kerül a társadalom az ideális társadalmasodási állapothoz, az állam igyekszik elő-

mozdítani a vállalatnagyság növekedését. Ezek a törekvések monopolisztikus vagy oligopolisztikus piaci szerkezetet hoznak létre.

– Mivel nincs rugalmas árképzés és piaci verseny, a vállalatoknak nem kell törekedni a kereslet- és az árváltozások érzékeny követésére. A piac nem tölt be flexibilis szerepet abban, hogy előmozdítsa a túlkereslethez való alkalmazkodást, ezért a túlkereslet állandósul.

– Mivel a termelékenység nem játszik szerepet a fennmaradásban, és mivel a munkaerőforrás árai viszonylag alacsonyok a tőke árához képest, a vállalatok hajlamosak arra, hogy a vállalaton belül munkaerő-tartalékokat halmozzanak fel. Ez a folyamat krónikus munkaerőhiányhoz vezet.

– A szolgáltatások és a fogyasztási cikkek piacának hiánya erősíti az általános hiányérzetet.

MA-4. Intézményesült jellegzetességek az adók és a támogatások területén:

– A szocialista országok sokáig azt a döntéshozatali folyamatot, amelynek során az adók és támogatások mértékét megszabták, a tudatos árelenőrzés bizonyítékaként tekintették. A bonyolultságnak és a társadalmi tudatosságnak az összekeverése ellenőrizhetetlen helyzetekhez vezet, amelyben senki nem képes teljes felelősséget vállalni.

– A napi szükségleteket fedező fogyasztási cikkek jelentős részénél ártámogatást adnak, összhangban a szociálpolitikai megfontolásokkal.

– A vállalati támogatásokat ad hoc módon a veszteséges vállalatok megmentésére fordítják. Az ilyen jellegű támogatások nem intézményesülnek, ennél fogva állandóan erősödnek a támogatások iránti vállalati várakozások.

– A hagyományos szocialista gazdaságokban a személyi jövedelemadó nem intézményesített, ezért a nem állami szférában keletkező profitokat nem lehet hatékonyan ellenőrizni.

MA-5. Intézményesült vonások a banki és pénzügyi szférában:

– A bankok a központi banknak alárendelt szervezetek, és nem kereskedelmi alapon működnek. A hitel nem árutípusú szolgáltatás. Ezért esetenként kétséges, hogy a vállalatoknak nyújtott hitel valóban hitelt jelent-e, amely kamatfizetéssel és szigorú visszafizetési kötelezettséggel jár, vagy csupán tőketranszfer, visszafizetési kötelezettségek nélkül. Rendszerint a hitelt első lépésben igazi hitelként folyósítják, majd a pénz folyósítását követően átváltoztatják végleges tőketranszferre.

– Nincsenek jól működő intézmények a kereskedelmi tranzakciók lebonyolítására. A kereskedelmi váltó például be van tiltva, és következképpen az üzletfelek közti elszámolásra hivatott kereskedelmi hitelrendszer degenerálódott. Ezért az összes tranzakciót csak készpénzfizetés ellenében lehet lebonyolítani. Annak érdekében azonban, hogy a likviditáshiányt áthidalják, a vásárlók közt széleskörűen elterjedt a nem hivatalos kereskedelmi hitelezés. Gyakorlatilag ez az adósnak *ex post* nyújtott hitel. Ha az ilyen rendezetlen hitelek felhalmozódnak a gazdaságban, akkor az ellenőrizhetetlen inflációhoz vezet.

– Mivel nincsen hitelpiac, a központi banknak sincsenek eszközei arra, hogy közvetett módon ellenőrizze a pénzkínálatot. Még a kamatlábak sem működnek a hitelfelvétel és hitelkihelyezés hatékony ellenőrzésére, mert a kamatok nem rendelkeznek igazi gazdasági funkciókkal.

Ahogy a fenti leírásból látszik, a gazdasági egységek között a pénzügyi fegyelem eltűnt a hagyományos szocialista gazdaságokban. Más szóval nincs különbség ajándék és hitelezés közt a vállalatok, bankok és kormány egymás közti tranzakcióiban. Ez egy ideális gazdaság lenne, ha ez is olyan működőképes lenne, mint a családon belüli belső csere, ahol a pénzügyi önállóság szülők, testvérek és gyermekek közt szintén csak homályosan van meghatározva...

MA-6. Intézményesült vonások a társadalmi biztonság szférájában:

– A teljes foglalkoztatottság érdekében az állam mindig megelőzi a vállalati csődöket. Ha szükséges, a kormányzat az eladósodott vállalatokat szétválasztja vagy összevonja anélkül, hogy tekintettel lenne az új vállalat jövedelmezőségére.

– A nők egyenjogúsításának érdekében tett erőfeszítések a női foglalkoztatottság magas szintjét eredményezték.

– Kivételezett figyelmet szentelnek a munkásosztály lakáshelyzetének, bérezésének és egyéb életkörülményeinek.

– Létrehozták a teljes körű társadalombiztosítás rendszerét. A szocialista országokban e területen a fő probléma nem pénzügyi, hanem etikai jellegű: az adományok passzív elfogadásának a szelleme, amelyet a szocialista társadalombiztosítási rendszer felerősített.

Az eddigiekben áttekintettem a tradicionális szocialista gazdaságok makro társadalmi-gazdasági intézményesült vonásait. Amint az világosan látszik, ezek önmagukban is eléggé felpuhítják a társadalmi-gazdasági viselkedés rendjét és normáit. A felpuhulás egyes jelenségeit még a rendszer kialakítása idején pozitív hangsúllyal emlegették, de több esetben a fegyelemfellazulás nem szándékolt folyamatok eredménye, hanem a tradicionális szocialista gazdaságok elkerülhetetlen és ellenőrizhetetlen mellékjelenségei.

A következőkben a mikro társadalmi-gazdasági intézményeket tekintem át:

MI-1. Intézményesült vonások a vállalatoknál:

– A vállalatok szűkös forrásokkal rendelkeznek saját beruházásaik finanszírozására, mert a nyereség nagy részét központilag újraosztják.

– A vállalatok mindig reménykedhetnek külső segítségben, amikor bajba jutnak. Ezért megszűnt a csődtől való félelem.

– A vezetői magatartás fő motívuma, hogy minél nagyobb támogatást kapjon az államtól, és hogy minél gyorsabban növelje a vállalatot, mert minél nagyobb a vállalat, annál könnyebb támogatást kapni, és annál nagyobb az igazgatók presztízse és hatalma a társadalmi hierarchiában.

– A vállalat sikere nem függ gazdasági tevékenységének jövedelmezőségétől. A költségvetési korlát ennek következtében puha, tehát nem működik a vállalatnál olyan önkorlátozás, amely visszafogná az inputkeresletet, ideértve a munkaerő iránti keresletet is.

– A vállalattal ellentétben a háztartások mindig szigorú külső környezettel találják magukat szemben.

MI-2. A háztartások intézményesült jellegzetességei:

– A háztartások költségvetési korlátja meglehetősen kemény. Ezért a háztartásoknak saját bevételeikből kell kiadásaitak fedezniük.

– A munkaerő-kinálat szűkös, mivel a nők túlnyomó többsége már dolgozik.

– A munka intenzitása a legtöbb munkahelyen alacsony.

– A vásárlók folyamatosan frusztrálódnak a fogyasztási cikkek hiánya miatt.

– A hiány leértékeli a pénzt és felértékeli a hiánycikkeket, különösen az olyan tartós fogyasztási cikkek, mint autók és elektronikus eszközök esetében. Esetenként a hiánycikkek pénzszerepet játszanak.

– A saját költségvetési korlátainak keménysége miatt a háztartások igyekeznek ingyenes társadalmi juttatásokhoz jutni. Az önkorlátozó fegyelem ezen a téren is megszűnik.

– A háztartások indíttatása igen erős, hogy pótlólagos jövedelmet szerezzenek napi fogyasztásuk kielégítésére, illetve tartós fogyasztási cikkek beszerzésére.

– Az emberek törekednek arra, hogy másodállásokat vállaljanak. A második gazdaságban kifejtett erőfeszítések kompenzálják a hivatalos munka alacsony jövedelmét és alacsony intenzitását.

A hagyományos szocialista gazdaságok létrejöttük idején azt a célt tűzték maguk elé, hogy megszüntessék a szegénységet, elérjék az egyenlőséget és fokozzák az ipari termelés növekedési ütemét. A központosítás és redistribúció rendszere a történelmi körülmények közt szükségképpen paternalista intézmények kialakításához vezetett. Ugyanakkor a szocialista gazdaságok meglehetősen gyors növekedést értek el a szocialista építés első szakaszában. Ez a növekedés jelentős változásokat hozott nem csak az emberek szükségleteiben, hanem a társadalmi rétegződésben is. Ennek következtében fokozatosan elavulttá vált a régi ár- és szociálpolitika: a napi létszükségleti cikkek nevetségesen alacsony ára és az úgynevezett „luxuscikkek” magas ára nem más, csupán ezeknek a régi napoknak a maradványa; a munkásoknak nyújtott kedvezményes lakáslehetőségek újabb egyenlőtlenségeket és igazságtalanságokat váltanak ki a társadalom tagjai közt.

A bürokráciának nincsen elképzelése arról, hogy miként oldhatná meg az újonnan felmerülő dilemmákat a hagyományos szocialista gazdaságok magasabb fejlettségi fokán. Következésképpen a társadalmi-gazdasági irányítás egyre inkább önkényessé válik. A politikusok sem tudják, hogy miként lehetne újraépíteni a társadalmi-gazdasági intézményrendszert és ezért beérik azzal, hogy időről időre takarékosági intézkedéseket jelentenek be.

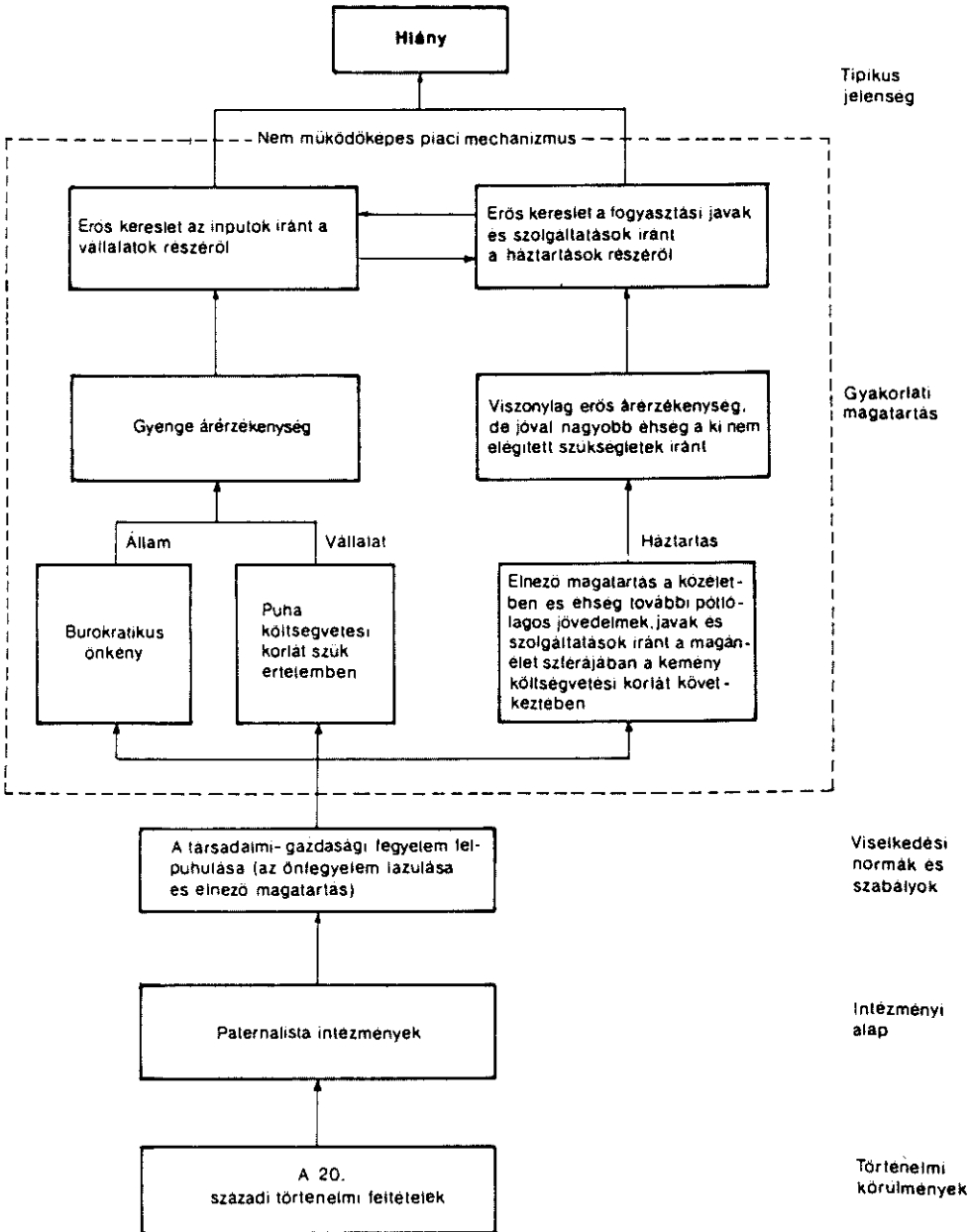
Mit jelent a rend megszilárdítása?

Természetesen a létrehozott intézmények legitimitást követelnek és mind-egyikhez érdekcsoportok is tartoznak. Mivel az intézmények működése egymást kölcsönösen feltételezi, lehetetlen egy részüket kiragadva megváltoztatni a többi változtatása nélkül. Ezért a tradicionális szocialista gazdaságok átfogó reformja igen bonyolult, és a deklarált reformok mindig radikálisabbak, mint amelyek ténylegesen megvalósulnak.

Amikor a reformok a költségvetési korlát „keményítéséről” beszélnek, akkor a „keményítést” a legszűkebb és legegyszerűbb értelemben használják, vagyis úgy, hogy a vállalatok költségvetési korlátját szigorítani kell. A politikusok második lépésként hajlamosak a munkafegyelem szigorításáról is beszélni. (Például megtiltják az alkoholárusítást.) Függetlenül attól, hogy egyes emberekről vagy vállalatokról van szó, a tradicionális szocialista gazdaságokban általános viselkedési szabállyá vált a kölcsönös függőség, a támogatásra és kedvezményekre való várakozás, a fekete piac, vagy az állami szervek képviselőivel való személyes kapcsolatok ápolása, a munkafegyelemnek és általában a közelet fegyelmének elhanyagolása, és más oldalról a hatalommal szemben való elnéző viselkedés. Az önfegyelem lazasága, az elnéző magatartás, vagy a másoktól való függés foka összehasonlíthatatlanul magasabb a vállalatok, mint a háztartások esetében, egyszerűen azért, mert a vállalatokat jobban védi az állam.

Szeretném aláhúzni, hogy a viselkedési szabályoknak önálló létük van. Ezért világossá kell tenni a különbözőséget az *intézményesített vonások* és a ténylegesen érvényesülő viselkedési normák között. Éppen ezért kívánom bevezetni új közvetítő fogalomként a „társadalmi-gazdasági rend puhaságának” fogalmát, annak érdekében, hogy összeköthessük az intézményesült jelenségeket és a vállalatok tipikus viselkedését, vagyis a mikrogazdasági értelemben tekintett puha költségvetési korlátot. Ez utóbbi jelenség fontos, de egy sokkal általánosabb alapból nő ki: nevezete-

INTÉZMÉNYESÍTETT VONÁSOK, NORMÁK ÉS JELENSÉGEK,
A HAGYOMÁNYOS SZOCIALISTA GAZDASÁGBAN

sen a szocialista építés hosszú története során kialakuló társadalmi-gazdasági normákból.

Tekintsük át a Kornai által bevezetett oksági sor menetét ennek az új fogalomnak a segítségével.

A gazdasági reformok fő célját tekintve azt a következtetést kell levonnunk, hogy a költségvetési korlát „keményítése” egyáltalán nem jelentheti csupán a takarékosági megszorítások bevezetését. Felületes takarékoság nem oldja meg a tradicionális szocialista gazdaságok sajátos gazdasági bajait, mivel azok az intézményi struktúrából fakadnak.

A gazdasági reformok eddig lényegében az áru-pénz gazdaság részleges bevezetését eredményezték, és következésképpen a pénz-tőke viszonyon alapuló társadalmi-gazdasági fegyelem igényének felélesztését váltották ki. Elkerülhetetlennek látszik a pénzügyi fegyelem bevezetése, illetve szigorítása. Ma még bizonytalanok azonban a jövőendő társadalmának eszméi. A társadalomtudósoknak és politikusoknak válaszolni kell arra a kérdésre, hogy az az út, amelyen például a magyar reform elindult, az a szocializmus szükséges rekonstrukciójának és újjáélesztésének útja, avagy csupán csak egy időleges visszavonulás a kapitalista típusú társadalom irányába.

JEGYZETEK

1. A cikk ahhoz a szakmai vitához szól hozzá, amely a hagyományos szocialista gazdaság elemzéséhez Kornai által bevezetett puha költségvetési korlát és paternalizmus értelmezésével foglalkozik. *Kornai János: A puha költségvetési korlát című cikké magyarul a Tervezésügyi Forum 1986/3 számában olvasható. S. Gómulka: A Kornai fele puha költségvetési korlát és a hiányjelenségek című vitacikke pedig a Közgazdasági Szemle 1987. július-augusztusi havi számában jelent meg. Jelen cikk a Journal of International Economic Studies című folyóiratban megjelent tanulmány alapján készült. Morita, T. (1987.) On the Softness of Socio-Economic Disciplines in the Traditional Socialist Economy and the Possibility of Economic Reforms. Journal of International Economic Studies No. 2.*

2. A témakörben megjelent, fontosabb külföldi publikációk a következők: Gómulka, S. (1985), Kornai's Soft Budget Constraint and the Shortage Phenomena: A Criticism and Restatement, *Economics of Planning*, Vol. 19, No. 1.; Kornai, J. (1979), Resource-Constrained versus Demand-Constrained Systems, *Econometrica*, Vol. 47, July; Kornai, J. (1980), *Economics of Shortage*, Amsterdam; Kornai, J. and Matits, A. (1984) *Softness of the Budget Constraint-an Analysis Relying on Data of Firms*, Acta Economica, No. 32.; Kornai, J. (1985), Gómulka on the Soft Budget Constraint: A Reply, *Economics of Planning*, Vol. 19, No. 2; Kornai, J. (1986) The Soft Budget Constraint, KYKLOS, Fasc. 1.; Morita, T. (1984) Ownership, Controllability, and Equality in Socialist Economy, Analytical Framework and Some Observations on Hungarian Reform, Acta Slavica Japonica, Tomus II. The Slavic Center, Hokkaido University.

3. A felsorolás a hagyományos szocialista gazdaság működésében kevesebb jartas olvasóknak ad részletes áttekintést a fő sajátságokról. A teljeskörűség érdekében nem hagytuk ki a magyar olvasó számára közismert megállapításokat sem, csupán azokat tömörített formában közöljük. [A szerk. megj.]

MORITA, TSUNEO

**МЯГКИЙ ОБЩЕСТВЕННО—ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РЕЖИМ
В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИКЕ**

Корнаи для анализа традиционного варианта социалистической экономики ввел понятие мягких бюджетных ограничителей и патернализма. Автор статьи, подключаясь к дискуссии, описывает промежуточное понятие «мягкости общественно-экономического режима (дисциплины)». Помимо этого, анализируя характерные признаки социалистических экономик, формулирует целый ряд новых определений и условий. Статья в полном объеме опубликована во втором номере журнала «Дзе Джоурнал ов Интернешэнэл Икономик Стадиз» за 1987 год.

MORITA, TSUNEO

THE SOFTNESS OF SOCIAL-ECONOMIC ORDER IN THE SOCIALIST ECONOMY

There have been discussions about the concepts "soft budget constraint" and "paternalism" introduced by Kornai for analysing the traditional system of socialist economy. The author participates in these discussions presenting an intermediate concept "the softness of socio-economic disciplines". He also gives new definitions and criteria for judging the characteristics of socialist economies.

The complete version of this paper was published in the Journal of International Economic Studies (1987. No. 2.).